

մարմնամարզութեան վրայ, Մարմնավարչ-
ժուբիւնը ըստ Փաշայեանի կը համապա-
տասխանէ «exercices» բառին: Մարմնա-
մարզութիւնը՝ (gymnastique) պէտք է
արտաքսել զպրօցներէն և ձգել լարախա-
ղացներու. և պէտք է ընդգրկել մարմնու-
վարժութիւնը որ գլխաւոր՝ Գերմանական,
Տանիմարքական, Անգղիական, Գաղղիա-
կան և Զուիցերական մէթոտներու կը բաժ-
նուի: Ընտելագոյնը Անգղիականն է. ու
ըովհետև բացօթեայ բնական խաղեր են և
ընդհանուր սպորթ անունով ծանօթ: Այս
խաղերը՝ շնչառութեան բնաւ նեղութիւն
չեն պատճառիր և մարմնի ամէն մասերը
հաւասարապէս շարժման կ'ենթարկեն: Կը
բաժնուին Ա. կրքիչ խաղերու, Բ. ուժակոն
(intensif) խաղերու, Գ. սպորտական վար-
ժութիւններու և Դ. խաղական սպորտներու,
որոնք չորս զանազան տարիքի տղոց և
երիտասարդներու կը պատշաճին:

Բանիմաց բժիշկը կը խօսի նաեւ Ֆի-
զիքական դաստիարակութեան մեթոդներու,
Մանկական խաղերու և վարժութիւններու,
Մարմնավարժութեան ընդհանուր կանոն-
ներու, Մարմնի և հոգիի կազդադող ուրիշ
միջոցներու վրայ, մէջ բերելով՝ պարի
ոստոցման, երաժշտութեան, կրօնադարձութեան,
ներկայացումներ սարքելու օգուտները, ու
ըտեղ յիշատի մանկավարժական և առող-
ջապահական տեսակէտներով ևս ամենա-
կարևոր են աշակերտները ընտիր քաղա-
քացիներ հանդիսացընելու համար:

Հ. Ն. ՏԻՐԱՅՈՒՆՅԱՆ

ՅՈՎՍԵՊՈՍԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ՀԻՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Ով որ առիթն ունեցած է Յովսէպոսի
«Գիրք պատմութեան պատերազմին Հրէից
ընդ Հոովմայցիս»ը կարդալու, հայ տը-
պագրութեան վրայէն, վրիպած պիտի
չըլլայ աչքէն անոր լեզուին յստակու-

թիւնը, և հակառակ նոյն տպագրութեան
յիշատակարաններու վկայութեան, որ
Ստեփանոս Լեհացի թարգմանիչ կը հաս-
տատուի այդ գրքին, տարակուսած պիտի
չըլլայ թէ Ստեփանոսի անուան ներքեւ
հին դարերու նշխարք մը ծածկուած է իր
առջև:

Արդ, նոյն տարակոյսը առաջին ան-
գամ, ինչ որ կարծեմ, հրապարակ կը
հանէ՝ Հայագէտն Կոնիքիը, փոքրիկ յո-
ղուածով մը՝ հրատարակուած Աստուա-
ծաբանական ուսումնասիրութեանց օրա-
գրին մէջ, An old Armenian version
of Josephus տիպոգրով, 1908ի յուլիս
ամսոյն (Հտ. Թ. Թիւ 36): Զայն կ'ու-
զեմ ամփոփել որչափ կարելի է:

Հայագէտ յօդուածագիրը կը յիշէ նախ
1787ին յէջմիածին (ոչ ի Կ. Պոլիս)
կատարուած տպագրութիւնը հետեւեալ տիւ-
ղոսով. Գիրք պատմութեանց Յովսէպոսի Ե-
րարեցոյ տրարեալ յարագս Պատերազմի
Հրէից ընդ Հոովմայցիս, և աւերման Երուսա-
ղէմի: Թարգմանեալ ի Լատինացոց բարբա-
սոյ ի Հայոց լեզու, ի ձեռն ուրումն Խովսեցոյ
Ստեփանոսի բանին Աստուծոյ սպաստորի:

Նոյն տպագրութեան յաջորդ էջին մէջ
կը յիշատակուի թէ Լեհացին իր թարգ-
մանութիւնը կատարած է 1660ին, և Կո-
նիքիը զանց չընէր տեղեկացնել թէ Ստե-
փանոս ծնած էր ի Լեհաստան, սակայն
գաղթեց ի Հայաստան, և իր աշխատու-
թիւններէն մեծ մաս մը զեռ այսոր կը
գարդարէ Էջմիածնի հայրապետական գը-
րատան դարանները, որոց մէջ են Հայ-
լատին մեծ բառարան մը, թարգմանու-
թիւն մը՝ Արիստոտելի Բնազանցութեանց՝
յաճախ օրինակուած, Գիոննախոսի Արիս-

1. Թէպէտև ի վաղուց խոստացուած էր հրապարակ
հանուիլ ի Կարէիքէ, տես «Արգարեան Զրոյց» էջ 40,
որ կ'ըստի. «Ով իմեանի ենց ցոյց ապուլ թէ զայս գործն
(Պատմ. Հրէական. Պարզագ.) Խորհնացի հանչեցած է միայն
հայերէն թարգմանութենէ մը, որ Ասորի թարգմանու-
թեան վրայ եղած էր: Մեր ժամ աշխատասիրութեան
նիւթ պիտի ըլլայ այս»: Հմտ. Բանասէր, 1900 էջ
342:

պագացոյ՝ որ յերկրում մ'է Ստեփանոս Սինեցոյն թարգմանութեան, Հայկի վա-
րաց կոչուած Հարանց վարուց թարգ-
մանութիւն մը, և ուրիշ մ'ալ Պրովզի Պատ-
ճառոց Գրքիւն:

Կը քննէ յետոյ մի առ մի Յովսէփոսի
հայ տպագրութեան վերջը դրուած յիշա-
տակարանները, որոց առաջինն է Ստե-
փանոսի թարգմանութեան ինքնագիր օրի-
նակին վրայ յաւելուածը, իր բարեկամին՝
Յովհաննոս Կարճաւանցոյ ձեռքով, որ կը
պատմէ թէ շատ անգամ Յովսէփոսի մա-
սին լսած ըլլալով «ի գիրս ամենայն պատ-
մագրութեանց Հայոց», հուսկ համոզեւ է
զՍտեփանոս թարգմանել զայն, և թարգ-
մանչին ինքնագիր օրինակը իբր յիշատակ
պահէր է իր քով:

Երկրորդ յիշատակարանի մը մէջ գրեին
տպագրողը կը յայտնեն թէ Յովսէփոսի
հնագոյն թարգմանութիւնը՝ որոյ մասին
կը վկայէ Յովհան, կորսուած է Լէնկթի-
մուրի ասպատակութեան ատեն և տեղ
մ'ալ կարելի եղած չէ գտնել: Այդ պատ-
ճառաւ Ստեփանոս թարգմանեց ի ժամա-
նակս Փիլիպպոսի Կաթողիկոսի: «Էւ մինչ
սկսաք տպել զգիրքս, կը շարունակէ յի-
շատակարանը, թէպէտ և եկին ի ձեռս
մեր օրինակը գրեցեալք յայլ գրչաց, ո-
մանք ստոյգք և ոմանք սխալք, այլ մեք
զայնս հեղինակի գրքոյս միայն համեմա-
տեցաք. և զտպեալս որ կայ ի միջի, ի
հեղինակէն առաք. այս է ի ձեռագրէն՝
զոր նոյն ինքն իւրովացի տէր Ստեփան-
նոս վարդապետն իւր ձեռամբն էր գրեալ.
որ և նոյնն եղեալ կայր ի զրատանն սրբ-
բոյ Աթոռոյս Էջմիածնի... Մինաս արք-
եպիսկոպոսն, որ հարազատօրէն ընթեր-
ցեալ զհեղինակն զըրոյս, զխառն տեղիս
զրուածոցն պարզեաց, և ի յերկարու-
թիւնս տանցն, զիւրաքանչիւր բանս զըլ-
խազրով տնատեաց վերստին առ հարկա-
ւորութեանն»: Ուրիշ տեղ մը տպագրողը
այսպէս կ'ըսեն. «Էր սա (Յովսէփոս)
թարգմանեալ ի վաղնջուց ժամանակաց ի
նախնի վարդապետացն մերոց ի մեր լե-
զու և ի գիր, վասն օգտութեան ինչ ի-

րաց, և վասն զիտութեան լրութեան աս-
տուածային գրոց՝ զորս կանուին ասա-
ցաք. որպէս գրէ զրասէր վարդապետն
մեր Յովհան Կարճաւանցին յիւրեմն յի-
շատակարանի, և որպէս տեսանեմք մեք
զոմանս բանս սորա ի վկայութիւնս առեալ
ի նախնի վարդապետացն մերոց սրբոց.
զոր օրինակ ի Գրիգորէ Տաթեւացոյն և
այլոց: Իսկ ի ինեւ խոտագոյն տառապա-
նաց աշխարհիս Հայոց ի Լանկն Թամու-
րայ աշխարհաւերէ և յայլոց հինից՝ սպա-
ռեալ է և այս գիրք ընդ այլ շահաւէտ
և օգտակար գրեանց մերոց. որ և ոչ ու-
րեք երէք գտանի այսօր յազգս մեր»:

Ամէն անոցմէ որ Հայ մատենագրու-
թեան աշխատած են, համարուած էր թէ
սոյն յիշատակարանները վստահութեան
արժանի են, և իբրց Յովսէփոսի հին թարգ-
մանութիւնը կորսուած էր, և թէ 1787ին
հրատարակուած բնագիրը պարզապէս
եօթնհետամներորդ դարու թարգմանութիւն
մ'էր Թուփիկոսի Լատիններէնին վրայէն:
Սակայն, քանի մը տարի առաջ, կ'ըսէ
Կոնիքի, առիթն ունեցայ բարդատեղու
զայն Յոյն բնագրին հետ, ի մասնաւորի
Եսսենացոց պատմութեան համար, և այն-
չափ աչքիս զարկաւ գրաբար շարադրու-
թիւնը և լեզուին յստակութիւնը, որ դիմեցի
բարեկամիս՝ Պարոնեան վարդապետի, Հա-
յերէն հին գրուածոց մէջ Յովսէփոսէն
վկայութիւններ գտնելու՝ համեմատելու
համար տպագրեալ բնագրին հետ, զոր -
բնաւ տեսած չըլլալուն համար - փոխ
տուի իրեն: Մահուընէն քիչ առաջ գրեց
նա ինձ թէ յիշատակուած էր ան Մով-
սէս Խորենացիէն, սակայն չէր նշանակեր
թէ ինչ պարագայի մէջ: Հետեւելով իր
հետքին գտայ շատ մը անցքեր յորս սոյն
պատմիչը, որ գրեց ինչպէս ոմանը կը
համարին 700ին ատենները, բայց ինչպէս
որ ես կը կարծեմ 500էն առաջ, կը հիւ-
սէ սոյն թարգմանութեան (այսինքն Յով-
սէփոսի Հրէից ընդ Հռովմայեցիս պա-
տերագմին պատմութեան) ամբողջ դէպ-
քերը իր բնագրին մէջ: Երկու օրինակ կը
բաւեն.

Մովս. Խոր. Գիրք Բ, ԳԻ. ԺԲ

Իբրև հետևի Հիւրկանոս չըլից . . . եթէ զգօրս չտոմայնցնոց փախստակաւ դարբնաւ, զովսմսն ի ծով, զօմանս ի քաղաքս, իաղադոթիւթիամբ ընդ հրկիրն ամցանկը Բարգապիրամ, . . . առաքել (զԳրնէլ) յերոստադէմ հանդերձ հեծեալգօրս, իբր թէ ի պատճառս իաղադոթիւթան, բայց ի զաղտմիս օգնեւ Անտիգոնեայ . . . Եւ տակառուպիտին զաւով խրատ տուեալ չիւրկանով՝ զի առ Բարգապիրան երթիցէ վասն աւիրածոյ աշխարհին . . .

Համառօտելով Կոնիքիբի օրինակները յիշատակենք Արտաշէսի և Հերովդէսի թաղման նկարագիրը, որ իրեն բառացի

Մովս. Խոր. Գիրք Բ, ԳԻ. Կ

Գաղաքն էին ոսկեղէնք, զահոյքն և անկողիքն ըսնիզիայ, և պատմաւանսն որ զմարմնովն՝ ոսկեթել, Բազ կապեալ է զլուսին, և զէնն ոսկեով ատաքի եղևայ. և զգահոյիքն շուրջ՝ որդիքն ի բազմութիւն ազգականացն. և առ այսօրեից պաշտօնէիցն զհնուորութիւնք, և նախապետքն և նախարարութեանցն զունոյք և միանգամայն զօրականացն վաշտք, ու մենեքին կազմաւ զհնու հանդերձ, իբր թէ ի պատեւրազմ ճակատիցին . . .

Մովսիսէ՝ Հայոց պատմութիւն կոչուածը, կը շարունակէ Կոնիքիբի, ընդարձակօրէն հիւսուած վէպ մ'է ամէն տեսակ զրիչներու քաղաքաներով, զոր Ֆիւզանդացի Հայ մը 500ի ատենները գիրաւ վերածած է իր կամ յունարէն լեզուով։ Ատիկա Հայերուն կը մերձեցնէ ամէն տեսակ սիրագործութիւնները որ աղբիւրաց մէջ Ասորոց, Պարթեաց կամ Վրաց ընծայուած են։ Նոյն զլիւտն մէջ ուսկից քաղեցի Յովսէպոսի վերոյիշեալ հատածը կը փոխէ նա Պարթեաները քալ Հայերու։

1. Հմտ. Բզովպ. 1901 էլ 336. — Բանասէր, 1903 էլ 86, որ յօդուածագիրը՝ Հ. Ա. Պարոնեան այն եզրակացութեան կը յանդի թէ լեհացին իւր թարգմանութեան ժամանակ խորհրդակցած է Խորենացոյ Պատմութիւնը. Եւ իր դիտողութիւնք այն կարծեաց զինքնատեղեր են թէ «լեհացին ի ձեռին ունեցած ըլլալու է հին թարգմանութիւն մը, բայց ոչ ամբողջ» . . . կամ կարճառօտեալ բնագիր մը»։

2. Ար փութանք ծանուցանել յարգելի հայագիտին թէ մատենադարանին մէջ գտնուող Յովսէպոսի աղաւ

Յովսէպոս Գիրք Ա, ԳԻ. ԺԱ, էջ 50.

Ընդ Հիւրկանու և փասայիկոսի կոտորիմ . . . զամենեւեամ ի փախստա դարձոյց, զօմանս ի քաղաքն զօմանս ի տաճարն և զայլս ի ծորն վերջին փաւկիաց, Յայնժամ Ղմադիզմոս իմզրեաց զպալկորոս իբր ի պատճառս իաղադոթիւթան . . . զՊարթիւն հանդերձ 500) հեծեալ ի քաղաքն Ռիւրքմիկայութիւն մը ընկալաւ. որ կիկալ էր իբր թէ համոզել զմոտս ի իաղադոթիւթին, բայց իսկապէս օգնեւ Անտիգոնեայ, Այլու փասայիկոսի զաւով խրատ առ, զի առ Բարգապիրան հրեշտակութիւն մը կը թիցէ վասն իաղադոթիւթիւթան . . .

Նմանութեամբ կը հաստատէ յարգելի հայագիտին կարծիքը.

Յովսէպոս Գիրք Ա, ԳԻ. ԻԱ, էջ 121

Գաղաքն էին ոսկեղէնք. զահոյքն և անկողիքն ըսնլորովիմը մարգարտաշար և ոսկեմկար. և մարմնն ի վերայ եղեալ ծածկեալ ծիրանի և ոսկեթել պատմաւանաւ. Բազ կապեալ է զլուսին, և պսակ ոսկի ի լիւրն, և զաւազամ ոսկի ի ձեռնին, Եւ զգահոյիքն շուրջ՝ որդիքն և բազմութիւն ազգականացն. և առ այսօրեից՝ պաշտօնէիցն զհնուորութիւնք, և զունոյք թրակացոց, Գերամացոց, և Գաղատացոց, ամենեւեան կազմաւ զհնու հանդերձ՝ իբր թէ ի պատեւրազմ ճակատիցին . . .

Յայտնի է որ Հրեական Պատերազմին հայկական թարգմանութիւն մը ձեռքը ունեցած է զրեթէ նման 1787ին հրատարակուածին։ Եթէ նոյն իսկ Խորենացի ամենէն ուշ 700ին գրած ըլլայ, Յովսէպոսի թարգմանութիւնը պէտք է որ հազար տարի մը հին ըլլայ քան Ստեփանոս Լեհացահացոյնը որ 1660ի ատենները կը գրուի։ Հիմակ դառնանք հայկական հին աղբիւրի մը, որ երկար քաղաքաներ կը բուսանդակէ Յովսէպոսի բնագրէն¹. սա է Եւսեբիոսի Պատմութեան հայերէն հին թարգ-

գրեալ օրինակին կողքին մէջ կայեալ թղթիկ մը վերայ նշանակուած է հետեալ ծանօթութիւնս ի Հ. Բառնարայ Երանան, որ վախճանած է ասանութ տարի առաջ.

«լեհացոյն թարգմանութիւնը քրոց Պատերազմացն չըլից ի յուզմ տեղիս զաղբնթանայ ընդ հաստածս պատմութեանն Յովսէպոսի որ գտանի յԵւսեբեայ եկեղ. պատմ. գրեթէ նովին շարագրութեամբ նախնեաց, այլ ի տեղիս տեղիս՝ և այն դուն ուրեք՝ պարզաբանէ լեհացին».

մանութիւնը, որ կատարուած է Ասորե-
րենէ ի ձեռն Ս. Մեսրոբայ 450է առաջ,
թուական մը զոր ընդունած են Մերքս,
Նեստլ, Կորման, Պրեւշէն և այլք: Այդ
քաղուածները ճիշտ նման կը գտնենք
1660ին թարգմանեալ բնագիրին համա-
պատասխանող կտորներուն, սակայն պէտք
չենք աճապարել եզրակացնելու, որչափ
որ բնական է, թէ Եւսեբիոսի թարգմա-
նիչը առած է այդ քաղուածները ար-
դէն իսկ եղող Յովսեփոսի թարգմանու-
թենէ մը: Որովհետեւ իբր եղելութիւն
հակառակն է, և նոյն քաղուածները առ-
նուած են հայերէն Եւսեբիոսէն: Ասկից
կը հետեի որ երկու հեղինակներէն, Եւ-
սեբիոս քան զՅովսեփոս առաջ թարգմա-
նուած է ի հայ, և թէ ասոր թարգմանիչը
արդէն ընտանի ըլլալով հայ Եւսեբիոսի
հետ, խնայեց անձին աշխատութիւնը երբ
կրնար առնել այդ քաղուածները, օրինա-
կելով զանոնք անկից:

Հոս կոնիքրի օրինակով կը հաստատէ
իր պատճառաբանութիւնը համեմատելով
երկու հայերէն թարգմանութիւնները (Յովս-
Գիրք 2, գլ. ԺԱ, էջ 382 և Եւսեբիոս
Դպր. Գ, գլ. 2, էջ 155), Ռուփրիտսի
լատին թարգմանութիւնը և Նեստլի խնա-
մոտ գերմաներէն թարգմանութիւնը հին
Ասորերենէ, դնելով միանգամայն Յունա-
րէն բնագիրը. և կ'եզրակացնէ. Արդ Յով-
սեփոսի այս հաստածներուն համար որ կ'ե-
լակին յԵւսեբիոս, կրնանք ցուցնել 1787ի
տպագրութեան մէջ երեք կարգ թարգմա-
նութեան. այսինքն.

1. Խնամոտ թարգմանութիւն մը Ասու-
րերենէ, յատուկ Եւսեբիոսի թարգմանչին:

2. Փոփոխութիւնք այս թարգմանու-
թեան վրայ և յաւելուածներ՝ սրբագրե-

լով զայն ըստ Յունարէնի, կատարուած
վերջէն Յովսեփոսի Յոյն թարգմանչէն:

3. Կորագոյն փոխոյնութիւնք և յաւե-
լուածներ՝ կատարուած 1660ին Ստեփա-
նոս Լեհացոյն ձեռքով Ռուփրիտսի լա-
տին թարգմանութեան վրայէն:

Եւսեբիոսի մէջ պարունակուած հատաձ-
ներէն դատելով, որոշ նշան մ'ունինք թէ
Ստեփանոս որչափ հետուէն շտկտեց Հա-
յերէն հին բնագիրը Լատիններէնով, իր
ճարտարութիւնը վարանոտ և բարեբաղ-
տարար ըլլչ չափազանց եղած է. այնպէս
որ կրնանք կանխաւ վճռել տպագրեալ
բնագիրը իբր վկայ մը Յոյն բնագրին: Այս
պատճառաւ զըքին որ մասն ալ բանալու
ըլլանք պիտի գտնանք անշուշտ վեց տող
մը որոշ հինգերորդ կամ վեցերորդ դա-
րուն թարգմանուած Յունարենէ, բայց եօթ-
ներորդ տողին մէջ դարձուած մը կամ
պարբերութիւն մը՝ յայտնապէս Ռուփրիտ-
սէ առնուած հատածէն: Շատ անգամ ալ
բառերը հին թարգմանութեան են, սակայն
խմատը ձուլուած է ըստ Լատինականին:

1787 ին տպագրողները կը յիշեն թէ
ունեցած են հայերէն թարգմանութեան
ուրիշ զըչագրեր ալ, սակայն մէկդի դրած
են զանոնք Ստեփանոսի ձեռագիր օրի-
նակին պատիւ ընելով: Այդ ուրիշ օրի-
նակները հաւանօրէն կը բովանդակէին
չխանգարուած հին բնագիրը, և շատ փա-
փաքելի է որ Հայերը այցելութիւն մը
տային իրենց գրատուններուն և ջանային
զանի ձեռք չխառնուած բնագիրը իրենց
հինգերորդ դարու գրականութեան չընաղ
զլուի գործոցներէն միոյն: Հին բնագրին
օրինակ մը ծանօթ է որ կորսուած է
1832ին Ռարիյուսոյ Գլխոյն նաւաբեկու-
թեան մը մէջ, ուրիշ հարիւրաւոր հայ զըր-

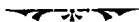
Յովսեփոս	Ծեսերիոս
էջ 382-384	էջ 155-158
391-398	159-160
397	160-161
418-420	161-165
428-429	169-171
147	88-89
148-149	89-90

169	120
160-161	121-122

Ի սոցունց երեք զի Լեհացոյն ոչ այլ ինչ արբեալ
է բայց այլայլել ուրեք ուրեք զշարագրած նախնաց՝
զոցեց ինն ճանդոյն Լեւառացոյն, և այս յայտնապէս
երեեսցի անշուշտ յորժամ ի վեր երեեսցի զըչագիր օ-
րինակ ինչ անձեռնամուխ Յովսեփոսի Պատմութեանս:

չազդիւններու հետ մինչ Մատրասէ Ս. Ղազար կու գային։ Անոնց մէջ կար ամբողջական հին թարգմանութիւն մը իրանոսի։ Ինչպէս կը տեսնուի, յարգելի յօդուածագիրը հետաքրքրական ու կարևոր նիւթ մը կը մատակարարէ բանասիրութեան, պիտի ունենանք հետախոյզներ իր ցուցած ճամբուն։

Հ. Ք. ՉԻՔՔԵՆ

ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Նախապատմական մարդը եւ հայկական Առաւելներ. — III Բաժանմունքի դասընթացք

Այս նոր դասագիրքը, զոր կազմած են պ. Գ. Վարդանեան և պ. Ռ. Խան — Ազատ, «յատկապէս պատրաստուած է 1906 թ. հայոց ծխական դպրոցների համար մշակւած ծրագրի համաձայն»։

Նստարաններու վրայ միշտ «Մայրենի լեզու»-ն կարգացողներուս՝ արդէն բաւական նորութիւն է այս տեսակ դասագրքեր տեսնելը։ Աշակերտները քիչ մ'աւելի շրջահայեաց պիտի դառնան. հասկնալով թէ իրենց հայրենիքէն զատ ուրիշ երկիրներ ալ կան, իրենց դիտած հորիզոններէն անդին՝ դեռ աշխարհներ կան, քաղաքներ կան, թէ վերջապէս երկրիս մարդիկը միշտ այսպէս բարեկիրթ ու քաղաքակրթուած չեն եղած, իրենց լուսաւոր դասատուներն ու հանգիստ գրասենիքները երկրիս ստեղծումէն սկսեալ չէ՛ որ շինուած են։

Այնպիսի դասագիրք մը, որ սոյն նիւթերով կը զբաղի, բնական է թէ առաջին «փորձ» է ուսանահայ ուսուցիչներու և նոյնպէս գիրքը կազմողներու կողմէն։ Ու փորձը, հարկաւ, անկատարութիւններ կ'ենթադրէ իր մէջ։

«Նախապատմական մարդը» — նիւթ մը՝ որուն վրայ ենթադրութիւն ընելու ամենալայն ասպարէզ ու՝ գրեթէ նոյնչափ՝ թոյլտուութիւն կայ։ Իսկ թոյլտուութիւն ունի նաև ան՝ որ այդ ենթադրութիւնները պարունակող գրքին վրայ դիտողութիւններ պիտի ուզէ ընել։

Ճիշդ է որ, մանաւանդ այս դարուս, եղած պեղումներն ու մարդաբանական գննութիւնները շատ բան պարզեցին քաղաքակիրթ ժողովրդեան աչքին և Բայց այդ դեռ ամբողջական չէ, և այսօր պէտք է գոնէ մօտաւոր ենթադրութիւններով լեցնել թերի մասերը։ Դասագրքին յարգելի հեղինակները, սակայն, իրենց անձին թոյլ կու տան այնպիսի ենթադրութիւններ՝ որոնք քիչ թէ շատ ընդունելի չեն ողջմտութեան ու նոյն իսկ դարուս մեծամեծ մարդաբաններուն։

Լսել թէ, օրինակի համար, նախամարդիկ դեռ իրենց զգեստեղինաց կամ հանդերձի մասին չմտածած՝ զարդիւր վրայ խորհեցան, կը նշանակէ ըսել թէ՛ հաց ուտելէն առաջ՝ շաքարահացերը փնտռեցին։ Պատասպարուելու պէտքը, որ միայն զգեստով կը յագենայ, պիտի յաղթէր անշուշտ աւելորդի տենչին՝ որ զարդն էր։ — Նոյն վտանգին կը հանդիպի նաև «Մայրական Յեղ» գլուխը (էջ 49), ուր կ'ըսուի թէ «մարդկանց ցեղը կամ ազգանունը, այժմեան ձևով տղամարդի անունով է չէր յիշուում, այլ միայն մօր անունով»։ Փափագ կը զգամ այս զաղափարին վաւերագիրը տեսնելու։ Իբր անհերքելի փաստ անկարելի կ'ըլլայ ընդունիլ թէ «հին ժամանակներում միմիայն մայրն էր ճանաչուում իր զաւակներին և սրանք էլ իրենց մօրը»։ Նախապատմական շրջանին՝ մարդիկ շատ բան ունէին անասուններու կերպին նմանող. բայց բան մը զմեզ չի ստիպեր վերոյիշեալ խօսքերը ըսելու։

Դեռ կարելի էր շատ բան ըսել կրօնքի սկզբնաւորութեան, լեզուի մասին, եւ թէ չվախէի որ զբախօսական իմաստասիրական յօդուածի մը փոխուի։ — Պէտք եմ միայն նկատել, որ նախապատմական